

Interview met Mr T. R. Ottervanger

In het in 1957 aanvaarde Verdrag van Rome hebben de toenmalige zes lidstaten van de EG vastgelegd dat gestreefd zou worden naar een vrij verkeer van goederen, diensten, kapitaal en personen. Daarmee kwam er langzaam, maar gestaag een integratieproces op gang. Dit resulteerde onder meer in de totstandkoming van de douane-unie, in de harmonisatie van een deel van de nationale wetgevingen en de inwerkingstelling van het Europese Monetaire Stelsel (EMS). In 1985 kreeg het integratieproces een nieuwe impuls. De Europese Commissie presenteerde toen het „Witboek inzake de voltooiing van de interne markt”. Dit Witboek vormt sindsdien het werkprogramma voor de maatregelen die moeten worden getroffen om de totstandkoming van de gemeenschappelijke markt per 1992 te realiseren.

Sinds jaar en dag houdt een steeds groeiend aantal kantoren zich intensief met het materiële EG-recht bezig. Een van die kantoren is Loeff & Van der Ploeg, dat daartoe in 1981 een Brusselse vestiging in het leven riep. Vandaar uit wordt er geadviseerd en geprocedeerd op vrijwel alle door de EG-wetgeving bestreken terreinen. De gang van de besluitvorming binnen de EG wordt via alerte „monitoring” constant gevolgd. Een en ander wordt, om zo te zeggen, gezien als een investering in de toekomst die wat Europa 1992 betreft, zeker niet op 31 december 1992 zal eindigen.

De grote man op het Brusselse kantoor van Loeff & Van der Ploeg is mr T.R. Ottervanger. Het is met hem dat de BW-krantredactie een bijna vier uur durend gesprek had. Het ging daarbij over de jeugd van mr Ottervanger, zijn studie, zijn stages, zijn werkzaamheden, vroeger en nu, alsmede over de EG en Europa 1992. In het kader van dat laatste werd gesproken over samenwerking, fusies

en overnames, over vennootschappelijke structuren, over merkenbeleid en nog een dozijn andere onderwerpen. Een deel van het gesprek, dat de vorm had van een interview, vindt U hieronder weergegeven. Wat een monoloog van de geïnterviewde lijkt te zijn, is in werkelijkheid een aaneensluitende reeks van antwoorden op een opeenvolgende reeks vragen. Terwille van de leesbaarheid zijn de vragen geschrapt en de antwoorden in lijn gezet.

I

Ik ben geboren in Amsterdam. Weliswaar heb ik er slechts drie weken gewoond, maar ik ben er trots op een Amsterdammer te zijn. Ik houd van Amsterdam. Getogen ben ik in Den Haag, eigenlijk ben ik dus een Hagenaar. Den Haag is een plezierige stad, om als kind op te groeien. Gestudeerd heb ik in Leiden en zodoende heb ik daar ook enige tijd gewoond. Als stad heeft die gemeente niet zoveel indruk op me gemaakt.

II

Rechten was voor mij niet een zuiver negatieve keuze. Mijn vader is jurist, hoewel hij niet een juridisch beroep heeft uitgeoefend. Hij heeft veel belangstelling voor Hugo de Groot, Om deze reden had ik op mijn vijftiende al meerdere biografieën over Hugo de Groot verslonden. Aanvankelijk twijfelde ik tussen rechten en bouwkunde in Delft, maar de gedachte beangstigde mij op mijn zeventiende al te weten wat ik veertig jaar later zou doen. Het voordeel van rechten is, dat je je niet onmiddellijk vast pint op een bepaalde loopbaan.

Ik heb nauwelijks stil gestaan bij de vraag aan welke universiteit ik zou gaan studeren. Velen van mijn school gingen naar Leiden. Tijdens mijn studie heb ik mij wel eens afgevraagd of ik niet beter in Amsterdam had kunnen studeren. Ik ben in 1968 begonnen, de tijd van de studentenopstanden in Parijs, Woodstock, flower power, Marcuse. In Leiden bleven de nieuwe ontwikkelingen betrekkelijk onopgemerkt. Er waren bovendien minder restaurants dan nu en voor mensen zoals ik, die niet zelf kookten, betekende dat eten of op sociëteit of bij de Chinees.

Toch heb ik een fantastisch eerste jaar meegemaakt, zowel qua studentenleven als qua studie. Met mijn jaarclub ben ik naar de legendarische wedstrijd Ajax-Benfica in Parijs geweest. Het was de enige keer dat ik tijdens een sportevenement gehuild heb, toen in de verlenging Ajax het winnende doelpunt scoorde. Daarna hebben we met vijftigduizend Nederlanders Parijs onveilig gemaakt.

De leukste vakken vond ik Oud-Vaderlands recht, gezien mijn belangstelling voor Hugo de Groot, Romeins recht en sociaal recht. De hoogleraar sociaal recht Van Esveld was voor mij het prototype van de hoogleraar: een veelzijdige intellectueel, die goed kon vertellen en uiterst beminnelijk was. Veel indruk heeft op mij gemaakt een kaas en wijn-avond in zijn huis aan de Reeuwijkse plassen, waarvoor alle studenten met een negen of een tien voor sociaal recht waren uitgenodigd. Er trad een strijkkwartet op. Tijdens deze avond had ik het idee de sfeer te proeven van het contact zoals dat vroeger was tussen hoogleraar en student.

Na mijn kandidaats ben ik er een jaar tussen uit geknepen. Zes à zeven maanden daarvan heb ik Afrika doorgebracht. Ik heb onder andere op de reproductie-afdeling van een art gallery in Pretoria gewerkt. Daar was ik veel onder de „zwarten” die in het magazijn werkten. In de lunchpauzes ging ik vaak naar de zittingen van het gerechtshof van Pretoria, om zo kennis te maken met het Zuid-afrikaanse recht. Dat deed ik in ieder land waar ik doorheen trok, want het geeft een bepaald beeld van het land.

Gedurende deze periode kon ik in alle rust nadenken over de vraag of ik wel door wilde gaan met rechten. Toen ik terug was in Nederland heb ik eerst een computercursus gevolgd. Dat was in die tijd vooruitstrevend. Je leerde met behulp van een computer wortel-trekken, heel revolutionair. Op advies van mijn vader heb ik, gemotiveerd, de studie weer opgepakt. Hij zei dat er altijd wel tien redenen zijn om iets niet te doen, maar dat je je moet richten op de positieve argumenten. Een kennis van hem, die advocaat op een klein Haags kantoor was, heeft in diezelfde tijd mijn belangstelling weten te wekken voor de internationale aspecten van het recht.

Nadat ik mijn studie had hervat, werd ik lid van de Europese Beweging en volgde ik het keuzevak Economie met het onderdeel

„Internationale Economische Betrekkingen” bij professor Eizenga. Door het bestuderen van modellen, waarin wordt aangegeven hoe verschillende economieën kunnen worden geïntegreerd, werd mijn voorliefde voor de EG nog meer aangewakkerd.

Ik heb meegedaan met het allereerste privatissimum rechtssociologie. Het werd gegeven door professor Vinke en het onderzoek vond plaats rond een vonnis van een rechtbank, waarin een eigenaar van een zwembad aansprakelijk werd gesteld voor de verwondingen van een vierjarig buurmeisje dat in het lege zwembad was gevallen. De studenten, ongeveer tien, moesten aan de hand van een zelf opgestelde enquête nagaan of deze uitspraak overeen kwam met zoiets als het „gesundes Volksempfinden”. We hebben ongeveer tweehonderd personen geënquêteerd en dat was een leuke exercitie. Nu zal dit privatissimum wel meer sophisticated zijn.

Uit deze twee studie-onderdelen blijkt mijn voorkeur voor die gebieden waar het recht raakt aan andere vakgebieden: economie en recht, sociologie en recht, rechtsfilosofie, enzovoort. Toch heb ik met veel plezier burgerlijk recht gedaan. Ik voel mij ook nog steeds civilist, hoewel ik behoorlijk ben afgedwaald. Als ik een Asser opensla, en dat doe ik regelmatig, dan krijg ik weer het warme gevoel van het Gravensteen. Toen ik studeerde, scharrelde ik meer dan eens over de markt op zoek naar oude Assers, niet om te lezen, maar om te verzamelen.

Het gekke is, dat ik tijdens mijn studie nauwelijks te maken heb gehad met het EG-recht. Je kon als student wel internationaal recht kiezen, maar dan werd je toch vooral onderwezen in het institutionele recht van de EG en de Verenigde Naties. Dat er als praktijkjurist iets mee te doen is, kwam ik pas te weten na mijn studie, toen ik stages liep bij de EG en buitenlandse advocatenkantoren. Ik denk, dat de meeste advocaten van mijn generatie, die van het Europese recht hun specialisatie hebben gemaakt, tijdens hun studie zich niet speciaal met het EG-recht hebben beziggehouden.

III

Al tijdens mijn studie had ik vaak de drang naar het buitenland te

gaan. Regelmatig verwisselde ik de blazer voor de rugzak. Na mijn doctoraal heb ik een lange reis door het verre oosten gemaakt en drie stages gelopen. Eerst heb ik gewerkt in de Parijse vestiging van het Rotterdamse en Dordtse kantoor Weff, Fruin, Boeles en Salomonson, dat later is opgegaan in Loeff & Van der Ploeg. Dit kantoor was destijds het enige met een buitenlandse vestiging. Omdat ik graag naar het buitenland wilde, schreef ik naar het kantoor met de misschien wel naïeve vraag of er voor mij iets te doen was. Van Sandick, die in Rotterdam verantwoordelijk was voor het Parijse kantoor, heeft er in toegestemd onder de voorwaarde dat ik eerst twee maanden in Rotterdam zou werken. Zo werd ik in feite de eerste student-stagiaire, voordat dit - uiterst waardevolle - fenomeen geïnstitutionaliseerd was. Vervolgens heb ik rondgehangen in Parijs, eerst op een Frans kantoor en daarna op het kantoor van Loeff. 's-Middags volgde ik colleges aan de Sorbonne over de *civilisation Française*. Op deze manier kon ik het nuttige met het aangename verenigen. Ik had de smaak zo te pakken, dat ik daarna op een Londens kantoor heb gewerkt. Je kreeg werk te doen en je probeerde dat zo goed mogelijk te doen. Toch had je niet de verantwoordelijkheid voor zaken omdat de advocaten daar zich realiseerden, dat je ook andere dingen wilde zien. In Londen zat ik bijna iedere dag in het theater of de concertzaal.

Door mijn verblijf in Parijs en Londen heb ik het nut ontdekt van rechtsvergelijking. Allereerst leer je je eigen rechtssstelsel beter kennen door je te verdiepen in een ander systeem. Door bestudering bijvoorbeeld van de wettelijke regeling van de borgtocht in Frankrijk, begrijp je beter waarom de borgtocht in Nederland zo geregeld is als hij is. De tweede nuttige functie is de signaalfunctie. Als een cliënt in het buitenland bezig is, kan je hem waarschuwen voor verschillen in niet alleen de wijze van het met elkaar zaken doen maar ook in de rechtssystemen en kan je hem eventueel een goede advocaat ter plekke adviseren, bijvoorbeeld wie je in Milaan moet hebben voor een verzekeringszaak. Als het goed is kan deze advocaat op een adequate manier weergeven wat het typerende is van het Italiaanse recht; en dit is dan de derde functie van rechtsvergelijking. Omdat je met andere systemen gewerkt hebt ben je beter

in staat je eigen rechtssysteem uit te leggen aan een buitenlander. Door het feit dat ik iets af weet van het Amerikaanse kartelrecht, kan ik aan een Amerikaan de verschillen met het Europese kartelrecht aangeven. Dat is veel zinvoller dan een lang verhaal vertellen waarvan de helft misschien overbodig is. Ook op het gebied van het procesrecht is kennis van het procesrecht van een ander land waardevol. Wat ik heb meegemaakt, wil ik iedereen van harte aanbevelen: rechtsvergelijking met een kleine r, niet wetenschappelijk maar praktisch. Bij mijn kantoor en ook wel bij andere kantoren, bestaat het beleid, dat voordat iemand toe treedt tot de maatschap, hij enige tijd in het buitenland moet hebben gewerkt. Zelfs als iemand al in het buitenland heeft gestudeerd vinden we het nuttig dat hij of zij over de grens praktische ervaring op doet op een advocatenkantoor of op de juridische afdeling van een bedrijf.

Na mijn stage in Londen kreeg ik een aanbod van Loeff om in Rotterdam te werken. Tijdens de studie komt echter de nadruk als van zelf meer te liggen op de Haagse balie, o.a. omdat de namen van Haagse advocaten regelmatig in de NJ te lezen zijn. Nu had ik bovendien belangstelling voor de wetenschappelijke kant van het rechtsbedrijf en daarom wist ik niet precies wat ik moest doen. Professor Kleijn heeft toen gezegd, dat Rotterdam door de handel en de haven volgens hem de beste leerschool was voor een advocaat. Mede op zijn advies heb ik het aanbod aanvaard.

Vanuit Londen had ik echter al een stage bij de Europese Commissie in Brussel geregeld. Daarnaast had ik ver gevorderde plannen om een reis door het verre oosten te maken. Met Loeff heb ik afgesproken, dat ik in Rotterdam zou beginnen, om beëdigd te worden, vervolgens op reis zou gaan en tenslotte de stage in Brussel zou lopen.

Voor mijn patroon, Van Lynden, heb ik veel bewondering. Hij was een advocaat van het oude stempel, de stadsadvocaat van Rotterdam, een instituut dat overigens niet meer bestaat omdat geen enkele advocaat meer het hele recht kan beheersen. Van Lynden kon geweldig pleiten en was een inspirerende leermeester. Hij nam

de tijd voor je vragen en zijn cliënten behandelde hij met alle égards. Als ik zie hoe jachtig het vak van advocaat geworden is, benijd ik hem om de rust, waarmee hij werkte.

In Brussel kwam ik bij het Directoraat-Generaal XV, Financiële Instellingen en Vennootschapsrecht. Dat was niet mijn keus. Omdat er toen al meer dan duizend aanvragen waren voor tweehonderd stage-plaatsen, had je niet veel invloed op de plaats waar je terecht kwam. Op DG XV zat de heer Troberg, een bekwame Duitse jurist die zich bezig hield met de harmonisatie van de bankenwetgeving. Maar in die tijd was daar voor een stagiaire niets te doen. Nu gaan de ontwikkelingen op het gebied van de harmonisatie van het bankrecht zeer snel, maar toen duurde het jaren, voordat een richtlijn tot stand kwam. Ik heb de eerste maanden benut om Kapteyn/VerLoren van Themaat van A tot Z door te nemen. Dat was mijn theoretische kennismaking met het Europese recht.

Na drie maanden heb ik overplaatsing gekregen naar DG IV, de afdeling over „concurrentie”, waar voor een praktijkjurist veel meer te doen was.

IV

Er bestond een nauwe band tussen de stagiaires van de Rotterdamse kantoren. Ik deed mee in jonge balie-cabaret en zat namens Rotterdam in de organisatie van het landelijke jonge balie-congres. Ik heb een tijdje in de zeerechthoek gezeten. Je moest als een schip aan de ketting lag, de *skeleton crew* betalen, die op zijn beurt de loonvorderingen cedeerde aan de beslagleggende bank. Je moest met een koffer vol geld via een touwladder het dek op en bleef meestal lunchen met de kapitein.

In Nederland is er een tendens te bespeuren bij cliënten om in een vroeg stadium al advies van een advocaat te vragen, misschien door schade en schande wijs geworden. Zo zie je nogal eens dat ook grote bedrijven in het buitenland in de fout gaan, hetgeen door goed juridische begeleiding misschien voorkomen had kunnen worden. Ik denk aan de OGEM in Duitsland, RSV in Amerika en AMFAS in Londen (Transportverzekeringen). Gelukkig is de situatie hier nog niet zo als in de Verenigde Staten, waar helemaal niets

meer gedaan wordt zonder juridisch advies. Dan zie je bedrijven met een juridische afdeling van honderd à tweehonderd juristen, terwijl ook nog eens advocaten in een eerder stadium dan in Nederland bij de zaak betrokken worden.

V

Ik zou in 1979 gaan studeren in Amerika - Harvard - en daar wou ik een paar jaar blijven. Loeff overwoog echter in Brussel een kantoor op te zetten en vroeg of ik dat wilde doen. Men achtte het beter dat ik, mijn verblijf dan tot één jaar zou beperken en vooral praktijkervaring zou opdoen. Zo is het ook gegaan. Ik heb gewerkt in San Francisco¹, en heb nog wel een paar weken op Harvard gezeten. Eigenlijk te kort.

Wie in Amerika één van de toptien law schools heeft doorlopen, vindt zonder moeite een goede baan. Er wordt dan wel van zo iemand verwacht dat hij meer dan 2000 *billable hours* draait. Veel als je dat met ons vergelijkt, maar er staat dan ook een fors salaris tegenover, beginnend met \$ 70.000.

Wie niet afkomstig is van een toptien-law school (er zijn meer dan 150 law schools) vindt niet zo makkelijk een goede baan. De McGeorge-school of law (Sacramento, California) - waaraan ik als *visiting professor* verbonden ben - zit net onder de toptien en biedt studenten daarom een extra programma in Salzburg: twee maanden studie en twee maanden stage op een advocatenkantoor ergens in Europa - ook Loeff ontvangt stagiaires. In Salzburg krijgen ze onder andere een introductie in het recht van het land waar ze stage gaan lopen. Zo heb ik er de laatste jaren *Benelux-law* gegeven, dat wil zeggen Nederlands en Belgisch recht. Dat is reuze leuk. 's-Avonds gaan we meestal uit eten met de andere *visiting professors*, uit Spanje, Frankrijk, Duitsland en Engeland, langzamerhand een hecht clubje. Het speelt zich bovendien af tijdens de Festspiele. De McGeorge-school biedt trouwens ook Europese studenten de mogelijkheid van stages en studie.

1. Zie voor een verslag hiervan BW-krant 1980 (10e jaargang, nr. 5), blz. 176-180.

VI

Brussel is de hoofdstad van Europa. Zowel de Italianen als de Denen voelen zich er thuis. Mijn kinderen spreken vloeiend Vlaams. Het is ook een echte hoofdstad, zoals Parijs of Londen. Er heerst een bloeiend cultureel klimaat, Wij geven af en toe een huisconcert voor vrienden en zakenrelaties en treden op als gastgezin voor deelnemers aan het *concours Reine Elisabeth*. Zo hebben wij drie jaar geleden de winnende violist in huis gehad.

De meeste buitenlandse advocaten (zo'n 100) zijn in een straal van 500 meter rond de Europese Commissie te vinden. Mijn burens zijn Spaanse, Engelse en Ierse advocaten, wat handig is als je bijvoorbeeld de Engelse versie van iets nodig hebt.

Ik zit er nu ruim zeven jaar, als één van de ca. tien Nederlandse advocaten, partners en medewerkers. De partners komen allemaal uit Leiden en zijn van mijn leeftijd. We hebben ieder jaar een uitje: de eerste keer hebben we een rijvaardigheidskursus gevolgd op het circuit van Zolder en vorig jaar hebben we het huis van Happart in de Voerstreek bekeken. We vierden ook Sinterklaasfeest, met Van Lennep van De Brauw & Westbroek als Sinterklaas. Je kunt in Brussel ook uitstekend eten. En dan praat ik niet alleen over Belgische bonbons. Met betrekking tot bonbons moet je twee dingen in de gaten houden:

Leonidas is *not done* en verder moet je uitkijken dat ze niet oud zijn. Ze gaan van bezoek naar bezoek. Vóór je ze doorgeeft moet je eerst kijken of ze inmiddels niet witbeschimmeld zijn.

VII

Mijn werk bestaat voor zo'n driekwart uit Europees recht. In bepaalde handelspolitieke kwesties treed ik op voor Japanse ondernemingen, en voor Amerikaanse bedrijven die via ons kantoor in New York bij mij komen. Ik heb twee keer voor het Europese Hof Engelse zaken behandeld, tijdens de staalcrisis. De Europese Commissie bond de staalproductie per onderneming aan een maximum en bestraftte overschrijding van de quota met zware boetes. Dit heeft tot een stortvloed van processen geleid. Mijn europeesrechtelijke

cliënten zijn echter meestal uit Nederland of van buiten de EEG afkomstig.

Voor ongeveer één kwart doe ik andere zaken en dat wil ik zo houden. Dat bestaat onder andere uit het maken van contracten, bijvoorbeeld bij aannemers (samen met een specialist van onze Nederlandse kantoren), of het opzetten van een distributiestelsel. Dat is creatief werk. Trouwens, het hele rechtsbedrijf vraagt creativiteit, naast een gevoel van wat „redelijk” is. Je moet kunnen omgaan met open normen. *I know it when I see it*, zoals een lid van een Amerikaanse Supreme Court zei toen hij moest aangeven wat onder pornografie valt.

Het Europese recht kun je niet goed beheersen zonder dat je het nationale recht blijft volgen. Het aardige ervan is namelijk dat je steeds geconfronteerd wordt met andere rechtsgebieden: administratief recht, volkenrecht, burgerlijk recht, i.p.r., strafrecht, vennootschapsrecht. Het gaat ook vaak om zaken die voor de nationale rechter spelen. In de broedoorlog liep een civiele procedure in Almelo, hadden in Den Bosch vier strafzittingen plaats en we zijn ook nog naar het Luxemburgse Hof gegaan. Het pleiten in Luxemburg geeft, evenals de contacten met de Commissie, nog eens een extra dimensie aan het Europese recht.

Er gebeurt heel veel met 1992 in zicht. De Commissie produceert een ongelooflijke hoeveelheid wetgeving. Het landbouwwrecht was al een *mer à boire*, belangrijke richtlijnen komen er op het gebied van de openbare aanbesteding, het milieu, financiële dienstverlening en het vervoer. Je kunt het moeilijk allemaal bijbenen, maar dat hoeft ook niet: sommige richtlijnen gaan over achterlichten.

Het is jammer dat men de EEG zo lang links heeft laten liggen. Nu hebben de consultants zich er op gestort - er valt geld te verdienen - en is 1992 een verschijnsel geworden. Het lijkt alsof er een wereld is opengegaan, iedere overname of fusie wordt in dit licht gezien en zo wordt 1992 een self-fulfilling prophecy.

Toch valt het wel mee, voor de advocatuur. Er is weliswaar een richtlijn voor de onderlinge erkenning van diploma's, maar deze geldt niet zonder meer voor de juridische diploma's. Internationale samenwerking is vooral nuttig om een cliënt naar een goede advo-

caat in het buitenland te kunnen verwijzen. De contacten hiervoor worden bij uitstek gelegd in de *International Bar Association*. Ieder jaar wordt er ergens in de wereld een congres gehouden en dan ontmoet je je vakbroeders uit alle landen van de wereld. Laatst moest ik voor een cliënt binnen enkele uren een goede Colombiaanse advocaat vinden. Dat is helemaal niet gemakkelijk, maar het zou goed kunnen, dat je zelf (of een kantoorgenoot) op zo'n congres een Colombiaanse advocaat gehoord of gesproken hebt.

Er verandert voor mij niet zoveel. Het soort zaken waarmee ik mij heb beziggehouden, zal zich in de toekomst ook voordoen. Bovendien ben en blijf ik een beetje een idealist, ik voel mij Europeaan. Net zoals het ontstaan van nieuwe verkoopvormen (franchising), de consumentenbescherming en de automatisering is de Europese integratie een ontwikkeling waaraan veel juristen zich zullen moeten aanpassen. Dat geldt ook voor het NBW, al kan je dus afvragen of zo'n ingrijpende wijziging van structuur en begrippen werkelijk voorziet in een maatschappelijke behoefte.

VIII

Vele richtlijnen zijn compromissen, die ruimte laten voor afwijkende regels in de verschillende landen. Zij leiden dus niet tot volledige harmonisatie, maar je kunt het ook omdraaien: zonder die richtlijnen zou er van harmonisatie helemaal niets terechtkomen.

Een effectiever instrument is de verordening, zoals bijvoorbeeld die over het Europees Economisch Samenwerkings Verband. Hiermee wordt in het Nederlands vennootschapsrecht een nieuwe rechtspersoon geïntroduceerd die het mogelijk maakt voor ondernemingen uit verschillende lidstaten samen te werken. Het EESV kan niet als topholding fungeren, maar wel een ondersteunende functie op het vlak van de inkoop, verkoop, research en dergelijke wel vervullen. Het bijzondere nu is dat het statuut van deze rechtspersoon wordt beheerst door die nieuwe EEG-verordening. EEG-recht regelt zo rechtstreeks bijvoorbeeld de bevoegdheden van de directie. Nationaal kan daar niet van worden afgeweken.

Voorts kiest de Commissie meer en meer voor de erkenning van de onderlinge gelijkwaardigheid van nationale regelingen. *Home*

country control, noemt men dat. Daarmee voorkom je dat voor ieder product een aparte richtlijn moet komen. Dit is vooral voor de warenwetgeving van belang, maar problemen zullen er altijd zijn. *Yogho-yogho* mag in Frankrijk niet worden verkocht, omdat het gesteriliseerd is en dan mag het daar geen yoghurt heten. De Commissie was vastbesloten Frankrijk te vervolgen wegens inbreuk op de beginselen van het vrije goederenverkeer. Uiteindelijk heeft, onder ongekend zware druk van de Franse zuivellobby, het recht het moeten afleggen tegen de politiek. Dat is frustrerend. Tijdens de vergadering van de EG-commissarissen kregen zij *Yogho-yogho* geserveerd. Ze vonden het lekker maar het mocht niet baten.

De EEG-wetten ontberen de *travaux préparatoires*. Je kunt wel proberen bij de Commissie de uitleg van regels los te peuteren. Soms vind je een aanwijzing in de wijzigingen van de concept richtlijn. Meestal moet je het doen met de considerans en de richtlijn zelf. Bij verordeningen wil de Commissie nog wel eens zelf een toelichting geven, zoals bij de verordening inzake de vrijstelling van het kartelverbod van exclusieve afname- en distributiecontracten. Je zou kunnen zeggen dat deze toelichting een authentieke uitleg van de verordening geeft, maar hij lijkt mij niet bindend. Als er een geschil is, beslist uiteindelijk het Hof.

Sinds de Europese Akte is het Europees parlement nauwer bij de wetgeving betrokken. Het heeft echter niet het recht van initiatief en kan een wet niet tegenhouden. Een wonderlijke situatie. Er komt steeds maar meer wetgeving zonder de contrôle die wij nationaal gewend zijn.

Een zaak winnen is minder leuk dan een zaak verliezen vervelend is. Naar mate de procedure vordert, identificeer je je steeds meer met het belang van je cliënt en dan is winnen niet meer dan vanzelfsprekend. Verliezen, dat komt hard aan. De mooiste zaak bestaat eigenlijk niet. Er zijn wel zaken die je steeds blijft herinneren. De broodoorlog was mooi. Ik was bij de voorbereidingen betrokken. Het is spannend als je weet dat zoiets op een gegeven moment losbarst. Na vier jaren procederen is EDAH ontslagen van rechtsvervolging. Het Europese Hof had de minimum broodprijs voor ingevoerd brood veroordeeld en het Hof Den Bosch meende dat deze

uitspraak ook het Nederlands brood moest betreffen. Intussen wordt de minimum broodprijs afgeschaft. Dat is Europa. Nederland bestaat straks niet meer. Een andere zaak die mij is bijgebleven dateert uit mijn stagetijd. Een man wilde zijn fietsenmaker aanspreken. Hij was een Jehova's getuige en zijn fietsenmaker was, naar zijn zeggen, anti-Jehova. Een uur nadat hij zijn brommer had opgehaald, slipte hij ermee in de tramrails. Hij was ervan overtuigd dat er bewust aan zijn brommer was gerommeld, vanwege zijn geloof. Hij leed f 125,- schade en ik zou voor deze zaak - een toevoeging - f 220,- opstrijken. Het leek mij als stagiaire een voor de hand liggende gedachte mijn cliënt f 125,- te geven en zelf de f 220,- te incasseren, maar dat zou in strijd met de ereregelen zijn geweest. De zaak is uiteindelijk geschikt: ieder droeg de helft van de schade.

IX

Het leuke van de advocatuur is meteen het bezwaarlijke. Het is casuïstisch en het dossier wordt op een bepaald moment gesloten. De relatie met cliënten en het feit dat ik in het bestuur van de maatschap zit, zorgt echter voor continuïteit. Het bestuur betreft je in bepaalde ontwikkelingen. Het werk in Salzburg kun je ook in dit licht zien en voorts publiceer ik graag, om eens verder te kijken dan een zaak vergt. Hierbij probeer ik tot een objectief oordeel te komen. Ik betrap mij er op dat ik bij het overlezen van een stuk een al te uitgesproken mening nog wel eens nuanceer. De Belgische jurist Van Gerven heeft geschreven dat recht zo simpel moet zijn, dat je het aan een kind kunt uitleggen. Zijn laatste boek had hij de titel willen meegeven „Pappa, wat is recht”, maar het is hem niet gelukt, terwijl hij toch over een fabuleuze schrijfstijl beschikt. Zelf leg ik een juridisch probleem het liefst aan een ontwikkelde niet-jurist voor. Zo ontdek je de kern van de zaak en dat helpt je anderen te overtuigen.